

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.98

DOI <https://doi.org/10.32837/chern.v0i2.213>

С. І. Перлін
кандидат юридичних наук,
директор

Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру
Міністерства внутрішніх справ України
orcid.org/0000-0001-9397-2738

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ТА ВДОСКОНАЛЕННЯ СТРУКТУРИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТЕХНІКИ ЯК ЧАСТИНИ НАУКИ КРИМІНАЛІСТИКИ

Статтю присвячено дослідженню можливостей удосконалення визначення поняття криміналістичної техніки як розділу науки криміналістики та його структури відповідно до сучасного стану розвитку техніко-криміналістичного забезпечення судочинства. Відзначено відставання розвитку криміналістичної техніки порівняно із іншими складовими криміналістики в Україні. Підкреслено мультидисциплінарну природу цієї частини криміналістики. Запропоновано визначити криміналістичну техніку як природничо-технічний розділ науки криміналістики, який вміщує сукупність наукових положень і практичних рекомендацій щодо використання в криміналістичній діяльності технічних засобів і методів дослідження матеріальних слідів кримінальних правопорушень. Розглянуто його співвідношення із судовою експертизою, яку деякі науковці визначають як окрему науку, що вимагає подальших досліджень з метою недопущення розпаду криміналістики на дві різні науки. Обґрунтовано доцільність подальшого розвитку криміналістичної техніки як окремого розділу криміналістичної науки, що містить єдиний сплав знань про засоби, прийоми і методи виявлення, вилучення, фіксації та дослідження слідів кримінальних правопорушень. Проаналізовано сучасну структурну побудову цього розділу криміналістики. Обґрунтовано потребу вдосконалення його структури шляхом віднесення низки нових сфер до галузей криміналістичної техніки. До їх числа віднесено традиційні сфери (загальні положення, криміналістична фотографія, трасологія, судова балістика тощо) та новітні галузі, зокрема: криміналістичне дослідження ДНК, криміналістичне дослідження матеріалів, речовин і виробів, криміналістичне дослідження транспортних засобів і транспортних подій, криміналістичне дослідження у сфері інформаційно-комунікаційних технологій.

Ключові слова: судова наука, криміналістика, система криміналістики, криміналістична техніка, судова експертиза, галузь криміналістичної техніки.

Perlin S. I. THE PROBLEMS OF DETERMINATION OF DEFINITION AND IMPROVEMENT OF THE STRUCTURE OF CRIMINALISTICS TECHNOLOGY AS A PART OF THE CRIMINALISTICS SCIENCE

The article is devoted to research of the possibilities of improving the determination of the definition of criminalistics technology as a section of criminalistics science and its structure according to the current state of development of technical and criminalistics support of the procedure. The development of criminalistics technology is noted to backlog compared to other components of criminalistic in Ukraine. The multidisciplinary nature of this part of criminalistic is emphasized. It is proposed to define criminalistics technology as a natural and technical section of criminalistics science, which contains a set of scientific provisions and practical recommendations for using in criminalistics activity of technical means and methods of research of material traces of criminal offenses. Its correlation with forensic examination is considered, which some scientists define as a separate science, which requires further research in order to prevent the disintegration of criminalistic into two different sciences. The feasibility of further development of criminalistics technology as a separate section of criminalistics science, containing a single fusion of knowledge about the means, techniques and methods of detection, removal, fixation and investigation of traces of criminal offenses, is substantiated. The modern structural construction of this section of criminalistics is analyzed. The need to improve its structure by assigning a number of new areas to the sections of criminalistics technology is substantiated. These include traditional areas (general provisions, forensic photography, trasology, forensic ballistics, etc.) and new areas, including forensic DNA testing; forensic research of materials, substances and products, forensic research of vehicles and transport events, forensic research in the field of information and communication technologies.

Key words: forensic science, criminalistic, system of criminalistic, criminalistics technology, forensic examination, section of criminalistics technology.

Постановка проблеми. Використання досягнень природничих і технічних наук у вирішенні завдань кримінального судочинства давно й успішно застосовується у діяльності з протидії злочинності в усьому світі. В Україні зазначена сфера знань відноситься до системи криміналіс-

тичної науки як її окремих розділ – криміналістична техніка. При цьому варто відзначити, що розвиток теоретичних засад і практичної реалізації зазначеного напрямку у вітчизняній криміналістиці відбувається повільніше порівняно з іншими складниками цієї науки. Напри-

клад, таке важливе досягнення світової криміналістики останніх десятиліть, як ДНК-аналіз (ДНК-профілювання), у нашій країні до галузей криміналістичної техніки взагалі не віднесено. Рівень розвитку її новітніх сфер (дослідження комп'ютерної техніки й електронних носіїв інформації, матеріалів і речовин тощо) є недостатнім. Не можна визнати задовільним і стан упровадження сучасних розробок у розділах, які є традиційними (дактилоскопія, судова балістика, техніко-криміналістичне дослідження документів тощо). Спостерігається стійка тенденція до вичленення з криміналістики такої галузі знань, як судова експертиза. Усе це фактично створило реальні передумови до перетворення вітчизняної криміналістики виключно в науку про тактичні й методичні аспекти розслідування кримінальних правопорушень, що, по-перше, не відповідає світовим уявленням про її зміст, а по-друге, у подальшому може призвести до її зникнення шляхом злиття з кримінальним процесом.

Основними причинами такого становища видаються як негаразди в економіці держави, які не дають змоги забезпечити належний рівень фінансування правоохоронних органів і судово-експертних установ, так і недостатнє теоретичне опрацювання проблем і перспектив розвитку криміналістичної техніки як складової частини криміналістики. При цьому на особливу увагу заслуговують питання щодо вдосконалення структури криміналістичної техніки та змісту її окремих галузей з огляду на сучасні підходи, які застосовуються у найбільш розвинених зарубіжних державах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти розвитку структури криміналістичної техніки в сучасних умовах досліджувалися вітчизняними та зарубіжними науковцями. Зокрема, В.М. Терехович і Е.В. Німанде обґрунтували авторське бачення сутності криміналістичної техніки як системи знання. У працях В.Ю. Шепітька, В.М. Шевчука, В.В. Юсупова, І.В. Пирого, О.В. Пчеліної, О.Р. Россинської та С.П. Шамаєва, І.О. Перепечіної, В.М. Чулахова та інших науковців окреслено перспективи впровадження нових розділів та інноваційних засобів і методів у галузі криміналістичної техніки. М.Г. Щербаковський розглянув співвідношення структури криміналістичної техніки та судової експертології. Проте зазначені питання залишаються дискусійними і потребують додаткових досліджень.

Мета статті – удосконалити визначення поняття криміналістичної техніки як розділу науки криміналістики та запропонувати його структуру відповідно до сучасного стану розвитку техніко-криміналістичного забезпечення судочинства.

Виклад основного матеріалу. У навчальній літературі криміналістичну техніку як складову частину науки традиційно розуміють як систему теоретичних положень і практичних рекомендацій щодо розроблення та застосування техніко-криміналістичних засобів і методів у діяльності, пов'язаній із розкриттям, розслідуванням, судовим розглядом і попередженням кримінальних правопорушень [1, с. 41]. Таке визначення можна вважати усталеним. Воно тривалий час у цілому досить удадо відображало сутність цього розділу криміналістики, проте в сучасних умовах потребує вдосконалення у зв'язку з подальшим розвитком природничо-технічної частини криміналістичної науки.

В.Н. Терехович та Е.В. Німанде обґрунтували інше розуміння криміналістичної техніки як системи знання, визначивши її як розділ особливої частини теорії криміналістики, в якому описуються та пояснюються закономірності утворення матеріально-фіксованих слідів у процесі розслідування злочинних діянь [2, с. 37]. Погоджуючись із тим, що дослідження закономірностей утворення слідів кримінального правопорушення є вагомим завданням криміналістичної техніки, зазначимо, що, крім нього, можна виділити принаймні ще одне, не менш важливе, завдання – розроблення технічних засобів, методів і технологій їх застосування з метою виявлення, фіксації та дослідження таких слідів. Окрім того, засоби криміналістичної техніки застосовуються не тільки для дослідження матеріальних слідів злочину, а й у процесі фіксації ходу і результатів слідчих (розшукових) дій (наприклад, відеозапис слідчого експерименту або застосування поліграфа), де здійснюється дослідження інформації щодо діяння, яке розслідується.

Вагомим аспектом дослідження сутності криміналістичної техніки як розділу науки видається визначення його природи, що, на нашу думку, також повинно знайти відображення у визначенні цієї частини криміналістики.

Як відомо, в Україні з радянських часів переважало розуміння криміналістики як науки, що має виключно правову (юридичну) природу. Лише в останні роки активізувалася дискусія, спрямована на вдосконалення такої концепції у напрямі визначення синтетичної (комплексної) природи, мультидисциплінарності цієї науки. У зв'язку із цим ми погоджуємося із зауваженням Р.Л. Степанюка та С.П. Лапти, що «домінування в радянській науці уявлення про суто юридичну природу криміналістики призвело до занедбання розділу криміналістичної техніки» [3, с. 219]. Тому видається доцільним відмовитися від подальших спроб обстоювати правовий характер криміналістичної техніки як розділу науки, а саму криміналістику варто визнати наукою подвійної природи, значно

розширивши один з її складників, – криміналістичну техніку, що включає досягнень природничих і технічних наук у вирішенні завдань судочинства (у польових і лабораторних умовах) [4, с. 12]. Указані обставини, на нашу думку, дають підстави для включення до визначення дефініції криміналістичної техніки уявлень про її природу.

Окрім того, певної термінологічної плутанини додають подвійні розуміння багатьох криміналістичних категорій, у тому числі криміналістичної техніки, яка традиційно розглядається не тільки як розділ науки, а й як сукупність відповідних техніко-криміналістичних засобів. У зв'язку із цим здійснюються наукові пошуки шляхів удосконалення назви досліджуваного складника криміналістики, наприклад «науково-природничо-технічна криміналістика», «криміналістичне слідознавство» тощо. Проте ці підходи потребують додаткових обґрунтувань та апробації, а поки що саме термін «криміналістична техніка» залишається традиційним.

Ураховуючи вищевикладене, вважаємо, що криміналістичну техніку варто розуміти як природничо-технічний розділ науки криміналістики, який уміщує сукупність наукових положень і практичних рекомендацій щодо використання в криміналістичній діяльності технічних засобів та методів дослідження матеріальних слідів кримінальних правопорушень.

Швидкий науково-технічний прогрес у всіх сферах суспільного життя, який спостерігається протягом останніх десятиліть, закономірно призводить до постійної потреби не тільки вдосконалювати існуючі засоби та технології використання криміналістичної техніки, а й упроваджувати нові її галузі. Тому, як слушно відзначив В.М. Шевчук, «одним із найважливіших завдань подальшого розвитку криміналістики є вдосконалення структури криміналістичної техніки з огляду на появу, розвиток і сучасний стан окремих інноваційних напрямів цієї галузі криміналістики. Як показує практика, перспективним напрямом наукових розроблень у сучасній криміналістиці є дослідження нових галузей криміналістичної техніки» [5, с. 150].

Науковцями здійснюються пошуки у напрямі вдосконалення системи криміналістичної техніки. Так, В.М. Чулахов підкреслив, що видозміни злочинності та разом із цим поява нових засобів і методів боротьби з нею сприяють формуванню нових криміналістичних знань, які потребують упорядкування і розподілу, наприклад у галузі криміналістичної фonoскопії, цифрових технологій, ДНК-досліджень та ін. [6, с. 32]. О.Р. Росинською та С.П. Шамаєвим обґрунтовано потребу створення нового розділу криміналістичної техніки – криміналістичного дослідження комп'ютерних засобів і систем [7]. І.О. Перепечіна

підкреслила міждисциплінарний характер генетичної ідентифікації як розділу судової медицини та галузі криміналістичної техніки [8]. Також в Україні представлено наукові та навчально-методичні праці з криміналістичного дослідження ДНК, дослідження матеріалів, речовин та виробів тощо [9; 10]. Це засвідчує нагальну потребу вдосконалення структури криміналістичної техніки у напрямі розвитку новітніх її галузей.

В.В. Юсупов, розглядаючи сучасні перспективи розвитку криміналістики в нашій державі, вказує, що сьогодні криміналістична техніка «розвивається у напрямі впровадження інноваційних інформаційних, цифрових, телекомунікаційних технологій у правозастосовну діяльність; удосконалення та створення криміналістичних засобів дослідження звукових, електронних слідів, ДНК людини; пристосування новітньої техніки для техніко-криміналістичного супроводу слідчих (розшукових) дій» [11, с. 164]. Але слід зауважити, що поки що такий розвиток є характерним лише у правозастосовній практиці, тоді як науковий рівень новітніх сфер криміналістичної техніки в Україні залишається незадовільним.

Ми вже звертали увагу на потребу вдосконалення складу та змісту криміналістичної техніки в Україні в аспекті впровадження новітніх її галузей [12]. Разом із цим питання щодо конкретного змісту цього розділу науки є надзвичайно складним, зважаючи на неоднозначні підходи до розуміння змісту і системи криміналістики та споріднених наук як у різних країнах світу, так і в Україні.

Відомо, що в країнах класичного права (Великобританії, США, Австралії тощо) аналогом криміналістики є судова наука (Forensic Science), яка об'єднує будь-які галузі знань, що пристосовані до вирішення завдань судочинства. У багатьох державах Європи також сформовано технічну галузь під різними назвами: «наукова поліція», «технічні методи розслідування злочинів», «технічна поліція» тощо. У Німеччині та інших, у тому числі постсоціалістичних, державах розвивається криміналістика, яка включає у себе технічні, організаційні, тактичні та методичні аспекти протидії злочинності. Незважаючи на різницю в концепціях розвитку моделей криміналістики, загальною проблемою у світі є різні підходи до визначення переліку технічних галузей відповідної науки. Однозначності у цих питаннях немає, адже в різних країнах значно відрізняються стан і обсяг розвитку окремих галузей судових наук і криміналістики у цілому.

Видається, що основною проблемою, яка впливає на встановлення більш-менш усталеної структури криміналістичної техніки в Україні, є недостатня визначеність співвідношення криміналістики і судової експертизи (судової

експертології). Чимало вітчизняних науковців розглядають останню галузь як окрему науку, тому дослідницькі технології, що застосовуються у сфері судово-експертної діяльності, віднесено до її предмету. Так, наприклад, на думку М.Г. Щербаковського, «експертизи необхідно вивести із системи криміналістичної техніки, а зусилля криміналістів зосередити на наукових засадах, з урахуванням яких розробляти технічні засоби збирання та попереднього дослідження слідів правопорушень, інформаційного забезпечення розкриття й розслідування правопорушень» [13, с. 143]. Наведена точка зору видається дискусійною, а вирішення цієї проблеми пов'язано з визначенням самої доцільності виокремлення науки про судову експертизу з криміналістики. Обґрунтування такого вичленення ґрунтовно розглянуто у працях О.Р. Росинської, М.Г. Щербаковського, І.В. Пирого та інших науковців. Але нам видається доцільним попередити про загрозу подальшого протиставлення вітчизняних уявлень про криміналістичну науку підходам, що застосовуються в розвинутих країнах світу. У цьому сенсі варто відзначити, що окремий розвиток науки про судову експертизу може призвести до подальшого вилучення природничо-технічного напрямку (криміналістичної техніки) з криміналістики і в кінцевому підсумку перетворення її тільки у сферу знань про тактичні й організаційні прийоми та методи розслідування злочинів. Але в такому разі судова експертологія має перетворитися на вітчизняний аналог судової науки (Forensic Science), тобто на криміналістику в її інтерпретації, прийнятій в країнах класичного права. Це не відповідає багаторічній традиції розвитку криміналістики як у нашій державі, так і в інших країнах. Тому нам видається більш обґрунтованим подальший повноцінний розвиток криміналістичної техніки як окремого розділу криміналістичної науки, що містить єдиний сплав знань про засоби, прийоми і методи виявлення, вилучення, фіксації та дослідження слідів кримінальних правопорушень. Своєю чергою, теоретичні засади судової експертизи мають залишатися у складі криміналістичної науки, зокрема в числі її загальнотеоретичних положень.

Закономірно, що проблема відсутності однозначного уявлення про систему криміналістичної техніки для України є актуальною, адже єдності у цьому питанні немає в усьому світі. У нашій державі до складу цього розділу криміналістичної науки, поза всяких сумнівів, включено загальні положення криміналістичної техніки та низку галузей, які вважаються традиційними. Це судова фотографія та відеозапис, трасологія, у тому числі дактилоскопія, судова балістика, технічне дослідження документів, судове почеркознавство, криміналістичне дослідження зовнішності люди-

ни (габітологія) [14, с. 113–262]. Решту галузей вважають новітніми, їх перелік є несформованим і дискусійним, проте науковці намагаються знайти нові підходи до їх визначення.

Так, О.В. Пчеліна запропонувала таку структуру криміналістичної техніки: загальні положення криміналістичної техніки (техніко-криміналістичні засоби, підстави та способи їх застосування під час розслідування кримінальних правопорушень), судова фотографія, біометрія (дактилоскопія, ДНК-профілювання (генетична ідентифікація особи), габітологія, одорологія тощо), трасологія (сліди транспортних засобів, сліди знарядь злочину й інструментів), техніко-криміналістичне дослідження документів та письма, криміналістичне дослідження зброї, вибухотехніка [15, с. 254]. Слід позитивно відзначити намагання авторки включити деякі новітні галузі до складу криміналістичної техніки, зокрема криміналістичне дослідження ДНК, судову одорологію та вибухотехніку. Проте є й інші вагомні сфери, такі як криміналістичне дослідження речовин і матеріалів, комп'ютерних засобів і електронних носіїв інформації, транспортних засобів і транспортних катастроф тощо, які теж можуть бути визнані як окремі галузі судової науки або криміналістичної техніки. Також видається не зовсім точним виокремлення криміналістичної біометрії, оскільки це значно обмежує сфери відповідних досліджень тільки засобами та технологіями ідентифікації й аутентифікації людини. Водночас суттєвого значення у відповідних галузях набуває також і розвиток можливостей установлення родової чи групової приналежності слідів і вирішення інших пошукових завдань (наприклад, за ДНК можливо встановити родинні зв'язки особи, її географічне походження, ідентифікувати тварину тощо).

На нашу думку, вітчизняна традиція використання терміна «криміналістика» для позначення науки, що вивчає засоби і методи розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, зумовлює потребу вироблення єдиного підходу до розуміння обсягу знань, які охоплюються нею, та її співвідношення із судовою наукою (Forensic Science). Ця проблематика потребує окремих досліджень. Але слід визнати, що сьогодні в Україні як окремі наукові галузі існують лише декілька судових наук, зокрема судова медицина, судова психіатрія, юридична (судова) психологія. Водночас більшість судових наук самостійного розвитку не має, а отже, на нашу думку, повинні бути віднесені до окремих галузей криміналістичної техніки як розділу науки криміналістики. Разом із розвитком її «традиційних» розділів актуальними є питання формування сфер, пов'язаних із використанням із метою вирішення криміналістичних завдань досягнень молекулярної генети-

ки (насамперед дослідження ДНК), аналітичної хімії та інформаційно-комунікаційних технологій. Загалом же структура криміналістичної техніки має визначатися з урахуванням сучасного стану розвитку окремих галузей та дисциплін із будь-яких природничих і технічних наук, пристосування досягнень яких має значення для дослідження матеріальних слідів кримінальних правопорушень.

Висновки. Традиції та стан розвитку криміналістики в Україні зумовлюють необхідність уточнення підходів до розуміння криміналістичної техніки як складової частини (розділу) науки та вдосконалення її структури шляхом формування новітніх розділів, що відображають сучасні можливості використання досягнень різних природничих і технічних наук до вирішення завдань судочинства.

Криміналістична техніка – це природничо-технічний розділ науки криміналістики, який уміщує сукупність наукових положень і практичних рекомендацій щодо використання в криміналістичній діяльності технічних засобів і методів дослідження матеріальних слідів кримінальних правопорушень.

До структури даного розділу криміналістики, на нашу думку, варто відносити такі основні розділи: 1) загальні положення (правові й організаційні основи використання спеціальних знань у кримінальному провадженні, класифікація техніко-криміналістичних засобів і методів); 2) криміналістична фотографія, звуко- та відеозапис; 3) криміналістичне дослідження ДНК; 4) криміналістична трасологія; 5) криміналістичне дослідження документів і поліграфічної техніки; 6) криміналістичне дослідження письма; 7) криміналістичне дослідження зброї, боєприпасів, вибухових пристроїв і речовин; 8) криміналістичне дослідження зовнішності людини (габітологія); 9) криміналістичне дослідження матеріалів, речовин і виробів; 10) криміналістичне дослідження транспортних засобів і транспортних подій; 11) криміналістичне дослідження у сфері інформаційно-комунікаційних технологій. Цей перелік не є вичерпним, оскільки розвиваються та знаходять певне практичне застосування й інші галузі. Наприклад, потребують наукового аналізу перспективи таких поширених напрямів, як криміналістичне дослідження місця події, судова одорологія, криміналістична поліграфологія тощо.

Література

1. Криміналістика : підручник / В.Ю. Шепітько та ін. ; за ред. В.Ю. Шепітька ; 5-е вид., перероб. та доп. Київ : Ін Юре, 2016. 640 с.
2. Терехович В.Н., Ниманде Э.В. Сущность криминалистической техники. *Теория та практика судової експертизи і криміналістики*. 2017. Вип. 17. С. 29–39. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Trpsek_2017_17_8.
3. Степанюк Р.Л., Лапта С.П. Щодо природи криміналістичної науки. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2018. № 2(19). С. 211–223.
4. Степанюк Р.Л., Перлін С.І. Напрями розвитку структури і змісту криміналістичної техніки в Україні. *Криміналістичний вісник*. 2020. № 32. С. 6–14. DOI: <https://doi.org/10.37025/1992-4437/2019-32-2-6>.
5. Шевчук В.М. Інновації у криміналістичній техніці: сучасні можливості й проблеми застосування. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2020. № 43. С. 146–151.
6. Чулахов В.Н. О Системе криминалистической техники как раздела криминалистики. *Союз криминалистов и криминологов*. 2020. № 2. С. 31–38.
7. Россинская Е.Р., Шамаев С.П. Новый раздел криминалистики: криминалистическое исследование компьютерных средств и систем. *Известия Иркутской государственной экономической академии (Байкальский государственный университет экономики и права)*. 2015. Т. 6. № 1. URL: <http://eizvestia.isea.ru/reader/article.aspx?id=19969>. DOI: 10.17150/2072-0904.2015.6(1).19.
8. Перепечина И.О. Идентификация человека на основе его генетических свойств как междисциплинарное экспертное направление (вопросы классификации). *Вестник Университета им. О.Е. Кутафина (МГЮА)*. 2014. № 3. С. 76–78.
9. Криміналістичне дослідження ДНК: технології та можливості : навчальний посібник / Р.Л. Степанюк та ін. Харків : ФОРМ Панов А.М., 2019. 144 с.
10. Кофанов А.В., Кобилянський О.Л., Давидова О.О. Загальні засади проведення криміналістичного дослідження матеріалів, речовин та виробів. Методичні рекомендації. Київ : КИЙ, 2011. 48 с.
11. Юсупов В. Сучасні напрями розвитку криміналістики в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 3. С. 163–166.
12. Степанюк Р.Л., Перлін С.І. Напрями розвитку структури і змісту криміналістичної техніки в Україні. *Криміналістичний вісник*. 2020. № 32. С. 6–14. DOI: <https://doi.org/10.37025/1992-4437/2019-32-2-6>.
13. Щербаковський М.Г. Співвідношення та структура криміналістичної техніки й судової експертології. *Теория та практика судової експертизи і криміналістики*. 2020. № 21. С. 133–147.
14. Криміналістика : підручник : у 2-х т. Т. 1 / А.Ф. Волобуєв та ін. ; за заг. ред. А.Ф. Волобуєва, Р.Л. Степанюка, В.О. Малярової ; Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 384 с.
15. Пчеліна О.В. Перспективи розвитку криміналістичної техніки. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. Вип. 2. С. 250–254.